

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

LIBRA

ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ЦЕНТРУ АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДИЄВІСТИКИ

Випуск VI

до 40-річчя науково-педагогічної діяльності

І. В. Немченко

Одеса
ОНУ
2022

УДК 94(100)“-04/17”(08)
L53

Рецензенти:

С. Б. Сорочан – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

В. М. Хмарський – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Наукові редактори **О. М. Луговий та В. В. Чепіженко**

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол №1 від 9.09.2022

L53 **Libra**: збірка наукових праць Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова / під ред. О. М. Лугового та В. В. Чепіженка. Вип. VI. – Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. 2022. – 172 с.
ISBN 978-617-689-545-9

У шостому випуску збірки «Libra» представлено результати наукових досліджень співробітників та друзів Центру антикознавства та медієвістики, Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, присвячені різним аспектам історії Європи від античності до раннього модерного часу.

УДК 94(100)“-04/17”(08)

ISBN 978-617-689-545-9

© Центр антикознавства та
медієвістики ОНУ імені І.І. Мечникова

Т. О. Лобачова

НАСЕЛЕННЯ ТОСКАНИ XV СТОЛІТТЯ У ВИСВІТЛЕННІ ДЕВІДА ГЕРЛІГІ

Девід Герлігі, американський історик – медієвіст. Він є знаковою постаттю школи Анналів. Проте Девід Герлігі, на відміну від інших представників цієї школи (Жак Ле Гофф, Емануель Ле Руа Ладюрі і т.д.), не є популярним у європейській історіографії, на відміну від Америки, де він був відомим дослідників Середньовіччя.

Серед праць Девіда Герлігі вирізняється «Тосканці та їх родини»¹ Робота була створена у співавторстві з істориком Крістіаною Клапіш-Цубер. Це одна з головних робіт Девіда Герлігі, яка ґрунтується на матеріалах флорентійського кадастру 1427 р. Робота містить детальну інформацію з питань документації тосканського міста, території та поселень, статевікової структури населення тощо.

У інших своїх роботах автор не приділяє стільки уваги означеним вище питанням, а скоріше деталізує певні аспекти буденного життя. Прикладом цього є «Тосканські імена 1200-1530»², де автор розглядає саме постаті та імена, які були в означений час у тосканців.

Одним з головних джерел, яким Девід Герлігі користувався у своїх роботах, був Флорентійський Кадастр³, що дозволило автору ідентифікувати стать майже всіх осіб, які там описувались. Лише в приблизно сорока випадках ім'я чи титул (або інші докази) не вказують на стать його носія. У цих кількох випадках вказується вік, але заявлене ім'я, наприклад, «Андреа», може бути як чоловічим, так і жіночим. Через відсутність переконливих доказів стать людини Д. Герлігі

¹ Herlihy D., Klapisch-Zuber C. Tuscans and their families: a study of the Florentine catasto of 1427. New Haven and London: Yale University Press, 1985. 404 p.

² Herlihy D. Tuscan Names 1200-1530 // Renaissance Quarterly, Vol. 41, No. 4 (Winter, 1988), pp. 561-582

³ Herlihy D., Klapisch-Zuber C. Tuscans and their families...

вказував як невизначену⁴. Девід Герлігі детально дослідив питання статі. Він підкреслював, що з раннього дитинства до старості чоловіча стать мала майже постійну перевагу.

Разом з цим автор торкався питання вікових груп. Так, у віці від 15 до 20 років серед молоді Тоскани більше жінок; і знову між 40 і 60 роками жінки починають мати невелику чисельну перевагу над чоловіками; після цього їх рівень знизився до короткочасної рівності з чоловіками. Після 60 років кількість жінок зменшується швидше, ніж їхніх партнерів-чоловіків. Загалом, дефіцит жіночої статі особливо виражений у дитинстві та у роки юності⁵.

Слід відзначити, що логічним продовженням статевого питання у Девіда Герлігі підіймається питання стосовно дітей. Так, він виявив низьку увагу до нащадків жіночої статі, поширену в патрилійних суспільствах, що робило реєстрацію дівчат неповноцінною⁶.

Недостатня реєстрація немовлят є звичайним явищем у примітивних переписах, і Кадастр не був застрахований від цієї класичної помилки. Поглиблюючись у питання співвідношення статей серед дітей, автор у своїй роботі доходить висновку, що причини нехтувати дівчатами були навіть серед заможніших міських класів. Тут основну роль зіграла освітня система.

На початку XV ст. дівчата здобували освіту переважно в лоні сім'ї та в монастирях. Ще зовсім маленькими, іноді лише в 7 років, вони вступали в монастир. Там вони залишалися доти, поки не досягли віку, щоб прийняти особисте зобов'язання до релігійного життя (від 9 до 10 років), а потім виголосити свої обітниці (від 12 до 13 років). Серед тих, хто знаходився у монастирях, перерахованих у церковному Кадастрі, вказано вік, 24 із 122 – майже п'ята частина від загальної кількості – були віком від 5 до 18 років. І багато дівчат, які не вступили в монаше життя, все одно залишалися в монастирі до моменту заміжжя, між 15 і 20 роками. Розмір і складність заможніших

⁴ Ibidem. P. 132.

⁵ Ibidem. P. 133.

⁶ Ibidem. P. 136.

домогосподарств могли зробити ці помилки більш поширеними, ніж у простих, менших сім'ях бідних⁷.

Недостатня реєстрація дівчаток, звичайно, не пояснює дисбаланс у статевому співвідношенні дітей, але це один із факторів, який дає чисельну перевагу хлопчикам до підліткового віку.

Девід Герлігі зазначає, що жодна з описаних практик не може сама по собі пояснити збільшення кількості зареєстрованих жінок і зменшення кількості чоловіків у віці від 13 до 22 років. Але в цілому вони підтверджують, що флорентійські клерки, виправляючи декларації, цілком усвідомлювали типи обману, які були схильні практикувати голови домогосподарств. Зрештою, пильність клерків не могла повністю компенсувати маневри тосканських платників податків. У питаннях сплати та ухилення від сплати податків їх винахідливість не мала меж.

Девід Герлігі намагався визначити кілька причин, чому голови домогосподарств навмисно фальсифікували вік, стать або саме існування своїх утриманців.

Загалом ці численні дрібні обмани призводили до інфляції чисельності однієї чи іншої статі в певні періоди життя. Неможливо повірити, що дані про жінок були б однаково поганими майже на кожному соціальному рівні. Швидше здається незаперечним, що населення Тоскани відзначалося справжнім дефіцитом жінок. Певного роду соціальні чинники позбавили дівчат їхніх зазвичай кращих шансів на виживання⁸. Отже, Девід Герлігі показує, що на кількість жінок у Кадастрі впливало декілька чинників, а саме обмани при внесенні даних до Кадастру та дійсний дефіцит жінок порівняно із чоловіками.

Серед бідних зафіксована менша кількість позашлюбних дітей. Можливо, люди з меншими перевагами мали інше розуміння нелегітимності, ніж багаті, або менший інтерес до оголошення цього. Адже питання спадщини їх не дуже хвилювали. Девід Герлігі вважав, що основним мотивом відмови від немовлят серед бідних верств населення були

⁷ Ibidem. P. 138.

⁸ Ibidem. P. 144.

зливні. Війна, епідемії⁹ та голод відзначили десятиліття між 1430 і 1439 роками, і в цей період кризи кількість покинутих дівчаток зросла навіть значно більше, ніж хлопчиків¹⁰.

Повертаючись до головної роботи Девіда Герлігі, слід зазначити, що автор пов'язував проблему нестачі згадок жінок у Кадастрі з діяльністю годувальниць або ж нянь.

У заможних сім'ях батьки частіше віддавали своїх дочок, а не синів, на виховання. Хоча співвідношення статей для всіх дітей віком від 0 до 3 років становить 120, лише 103 серед 234 немовлят цієї вікової групи, за даними Кадастру, були поміщені до нянь за межами дому. Крім того, флорентійські сімейні спогади не залишають сумнівів, що батьки добре усвідомлювали ризик залишати немовлят поза домом. Вони часто виступали проти годувальниць і попереджали, що через свою необережність вони можуть спричинити смерть дітей, які їм підпорядковані. Таким чином хлопчики, яких годували вдома частіше, ніж їхніх сестер, отримали перевагу у виживанні. І вони, ймовірно, отримували кращий догляд протягом усього дитинства¹¹.

Співвідношення статей продовжувало змінюватися від Чорної смерті до початку XVI ст. Спостереження автора базувалися виключно на обмежених міських вибірках. Повторення спалахів чуми вплинуло на співвідношення статей. Зокрема, смертність від чуми могла назавжди знизити кількість жінок, які нібито були більш сприйнятливими до інфекції.

Міграція жінок до міст зросла в XVI ст., оскільки зростала кількість прийдешніх до міста служниць і монахинь. Ці міграції перешкоджають надійним висновкам щодо смертності саме міського населення, тим більше співвідношення смертності та статевої структури міського населення. Натомість на прикладі матеріалів 1427 р. можемо більш чітко побачити, як соціальні та епідеміологічні фактори впливали на смертність

⁹ Herlihy D. *Medieval Households*. London.: Harvard University Press, 1985. P. 107.

¹⁰ Herlihy D. *Pisa in the early Renaissance a study of urban growth* by. New Haven: Yale University Press, 1958. P. 7.

¹¹ Herlihy D., Klapisich-Zuber C. *Tuscans and their families*. P. 148.

представниць жіночої статі¹².

Кількість священнослужителів і монахів, які мешкають на селі, можна оцінити лише приблизно. Поза містами кількість монахинь була невеликою¹³.

Девід Герлігі, підсумовуючи співвідношення статей, звертає увагу, як фіскальна адміністрація приділяла увагу чоловікам-платникам податків у своєму прагненні збільшити прибутки. А також наголошує на необхідності пошуку факторів, які впливали на жіночу смертність на кожному етапі життя¹⁴.

Виокремлюється питання щодо намагання чоловіків уникнути подушного податку, а саме фальсифікування свого віку (видаватися молодшими або старшими, ніж вони були насправді). Повне використання цих повідомлених вікових даних для демографічного аналізу вимагає, щоб історики спочатку розрізнили помилки, навмисно введені до Кадастру, і ті, що походять від несвідомих установок і звичок¹⁵.

Ще до запровадження перших реєстрів хрещення жителі Тоскани навчилися рахувати свій вік, це було унікальним для Європи. Через Кадастр 1427 року ми можемо побачити засоби, за допомогою яких влада комуни заохочувала цю культурну революцію, і ми можемо розрізнити види свідомого чи несвідомого опору, який протистояв офіційній вимозі точності¹⁶.

Девід Герлігі зауважує, що кількість флорентійських чоловіків у віці близько тридцяти виглядає штучно завищеною. Навпаки, кількість чоловіків у сільській місцевості, які не претендували на державні посади, дещо зменшилася. Невелике збільшення кількості жінок, помітне як у містах, так і в селах, свідчить про потужну привабливість 30-річного віку для жіночого населення, як міського, так і сільського¹⁷.

¹² Город в средневековой цивилизации Западной Европы. Т. 1. Феномен средневекового урбанизма / отв. ред. А.А. Сванидзе. Москва: Наука, 1999. С. 197.

¹³ Herlihy D., Klapisch-Zuber C. Tuscans and their families. P. 154.

¹⁴ Ibidem. P. 158.

¹⁵ Ibidem. P. 161.

¹⁶ Ibidem. P. 164.

¹⁷ Herlihy D. Medieval Households. P. 109.

Тут ми стикаємося з феноменом вікового нагромадження. Правда, у цій групі молодих флорентійських чоловіків із привілейованих станів округлення заявленого віку не було помітним; але навіть ці чоловіки виявляють тенденцію скоріше підвищувати, ніж знижувати свій вік, і повідомляти про нього як про кратний 2 або 5. Ці молоді громадяни чоловічої статі не були цілком репрезентативними для населення, оскільки вони мали причини вказувати себе в Кадастрі старшими, ніж вони були насправді. Крім цих випадків фіскального чи політичного шахрайства, на вікову піраміду вплинула набагато більш поширена форма кореляції: несвідоме округлення віку¹⁸. Зрозуміло, що багато чоловіків у спільноті надавали символічного значення певним числам; жінки, також робили це, але були більш схильні до використання чисел кратних 10. Явище округлення також залежало від усної культури, яка була набагато потужнішою там, де використання писемності було обмеженим¹⁹.

У своїх роботах автор безпосередньо приділяє увагу економічному розвитку, а саме впливу економічного розвитку на населення. Так, економічна криза XIV–XV ст., на думку вченого, не вплинула на ту частину населення, що мешкала у містах²⁰. У Тоскані, наприклад, близько чверті населення продовжувало жити в містах протягом останніх двохсот років середньовіччя²¹.

Економіка також мала вплив й на укладання шлюбу та на вікове ранжування людей, що одружувались. Щоб прояснити основну модель тосканських шлюбів у 1427 році, Девід Герлігі узяв два критерії: вік першого шлюбу для чоловіків і жінок і частка осіб серед населення, які взагалі не одружувались²².

У сільській місцевості вік першого шлюбу у чоловіків демонструє суттєві зміни. Навпаки, діапазон віку при вступі в

¹⁸ Ibidem. P. 109.

¹⁹ Herlihy D., Klapisch-Zuber C. Tuscans and their families. P. 173.

²⁰ Herlihy D. Three Patterns of Social Mobility in Medieval History // The Journal of Interdisciplinary History, Vol. 3, No. 4 (Spring, 1973). P. 642.

²¹ Herlihy D. Pisa in the early Renaissance. P. 7.

²² Herlihy D., Klapisch-Zuber C. Tuscans and their families. P. 203.

перший шлюб для жінок явно вищий у східній половині території та в районі Контадо та його продовженні до Пізанських пагорбів, все ще не сильно відрізнявся і не відрізняв чітко місто від сільської місцевості. З цього випливає важливий висновок: ті сили у суспільстві, які перешкождали або сприяли першим шлюбом, діяли насамперед на чоловіків. Коли соціальні умови перешкождали створенню нових домогосподарств, чоловіки, а не жінки, відкладали шлюб; навпаки, фактори, сприятливі для шлюбу, спонукали чоловіків, а не жінок, швидше одружуватися. У 1427 році вік першого шлюбу для жінок був відносно нечутливим до змін соціальних умов²³. Помітне погіршення статусу жінок по відношенню до їхніх рідних сімей проявляється у зміні умов шлюбу²⁴.

У містах чоловіча поведінка досить добре відповідає пізнім шлюбом і схильності залишатися неодруженими, що є характерним для європейської моделі. Але жінки ще не наблизились до цієї моделі. Майже всі жінки, які походили з заможних родин, виходили заміж, і більшість з них були досить молодими. Очевидно, судячи з жіночої половини населення, Тоскана XV ст. не відповідала європейській моделі того часу²⁵.

Заможний селянин, зазвичай власник свого господарства, потребував, зі свого боку, сім'ї, яка зробила б його таким же багатим на врожай, як і на землю. Однак це не означає, що селяни, які володіли міцною вотчиною, не накладали певних обмежень на шлюби своїх дітей. Середній вік вступу в перший шлюб для синів багатих селян (з сумою володіння нерухомістю 201-400 флоринів) падає до 24,5 років, і, хоча це найнижчий вік першого шлюбу чоловіків, знайдений у Тоскані в 1427 р., він все ще відповідає пізньому віку західноєвропейських шлюбів²⁶, та є нижчим ніж у мешканців міста.

Дійсно, характерна риса заможних селянських сімей полягає не у відсутності холостяків; радше, це передбачає

²³ Herlihy D. *Medieval Households*. P. 107.

²⁴ *Ibidem*. P. 98.

²⁵ *Ibidem*. P. 109.

²⁶ Herlihy D., Klapisch-Zuber C. *Tuscans and their families*. P. 222.

майже постійну присутність принаймні однієї подружньої пари на фермі, і лише рідкісні випадки сімей, очолюваних вдовою чи холостяком.

Навіть переміщення доньки в монастир вимагало приданого, хоч і набагато меншого, ніж було потрібно для шлюбу. Зрозуміло, що в цьому рішенні особисті бажання самих дівчат не мали значення²⁷. У багатьох не було іншого вибору, як обрати чернече життя. Таким чином, наявність майна та місце проживання глибоко вплинули на моделі тосканського шлюбу²⁸.

Девід Герлігі також торкається питання урбанізації. Так, якщо вельможі південної Франції любили збиратися при дворах сеньйорів, їхні італійські колеги радше віддавали перевагу місту. Італійські орендодавці та рантє почали проводити значну частину року в багатьох містах країни, і їхня присутність збільшила економічну та політичну могутність Італійської комуни²⁹. Багато великих та впливових міських сімей в Італії за походженням були дрібними землевласниками³⁰.

У своїх роботах автор розкриває тематику буденного життя різних станів населення у середньовічних містах Італії. Роботи Девіда Герлігі мають ґрунтовний джерельний базис. У його працях приділено головну увагу саме XV ст. оскільки у цей перехідний час можна простежити, як поступово змінюється станове ранжування та буденне життя населення. Кадастр висвітлює лише короткий момент в історії населення, яке намагається відновити стабільність після величезних втрат. Непомірна кількість людей похилого віку і великий контингент дітей постійно виводили його з рівноваги. Чисельне переважання чоловіків ще більше сприяла цій невірноваженості. Ми не можемо, зазначає вчений, безпосередньо досліджувати життєві норми, які створили ці характеристики. Але ми можемо поглянути на широкі моделі демографічної поведінки: як жителі Тоскани підходили до

²⁷ *Ibidem*. P. 226.

²⁸ Herlihy D. *Medieval Households*. P. 145.

²⁹ Herlihy D. *Medieval Culture and Societ*. United Kingdom: Macmillan, 1968. P. 157.

³⁰ Herlihy D. *Three Patterns of Social Mobility in Medieval History*. P. 641.

шлюбу, створювали свої сім'ї та зустрічалися зі смертю у XV столітті. Саме такі важливі аспекти життя середньовічного суспільства висвітлює Девід Герлігі у своїх фундаментальних дослідженнях.

ЗМІСТ

Від редактора	3
<i>Голубович І. В.</i> Середньовічна автобіографія: від «недоречного відступу» до «біографічного повороту» в сучасній гуманітаристиці (казус П. М. Біцилли).....	7
<i>Довгополова О. А.</i> Методологічний вибір історика та філософсько-історичні установки (теоретичні пошуки П. М. Біцилли та Л. П. Карсавіна).....	27
<i>Ярош О. А.</i> Аналіз теорій «харизми» Макса Вебера та Едварда Шилза.....	41
<i>Ізбаши-Гоцкан Т. О.</i> Політична ситуація в грецькому полісі за даними монетної типології (на прикладі Гераклеї Понтійської)	66
<i>Луговий О. М.</i> Держава та система освіти у Візантії.....	74
<i>Кузьмін Є.</i> Язичницькі боги в «Книзі ангела Разієля».....	92
<i>Налівайко А. О.</i> Взаємовідносини між церквою та королівською владою в Англії кінця XI - поч. XII ст. у висвітленні проф. Л. М. Беркута.....	100
<i>Чепіженко В. В.</i> «Політична мова» в стратегіях репрезентації влади Річарда II Плантагента	107
<i>Лобачова Т. О.</i> Населення Тоскани XV століття у висвітленні Девіда Герлігі	124
<i>Стасюк О. В.</i> Примус до шлюбу у реєстрах Апостольського Пенітенціарію (1431-1503).....	133
<i>Прохорова А. Ю., Тоцький П. М.</i> Жінка на троні: критична візія англійської протестантської політичної думки	143
<i>Івченко О. С.</i> Теорія конституційного роялізму в політичному вченні Генрі Ферна	155
Abstracts	162

Інформація про авторів

Голубович Інна Володимирівна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова. Випускниця історичного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова 1989 р., писала під керівництвом І. В. Немченко курсову роботу.

Довгополова Оксана Андріївна, доктор філософських наук, професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова, кураторка платформи культури пам'яті Минуле/Майбутнє/Мистецтво. Випускниця кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова 1986 р., писала під керівництвом І. В. Немченко курсові та дипломну роботу.

Ярош Олег Анатолійович, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору історії східної філософії Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Випускник кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова 1993 р., писав під керівництвом І. В. Немченко курсові та дипломну роботу.

Ізбаш-Гоцкан Тетяна Олександрівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова. Випускниця кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова 1986 р.

Луговий Олег Михайлович, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова. Випускник кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова 2004 р., в 2009 р. захистив дисертацію під керівництвом І. В. Немченко.

Кузьмін Євген, незалежний дослідник історії науки, фахівець із східноєвропейської географії Яд Вашем (Єрусалим, Ізраїль). Народився в Одесі, Україна. Випускник кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова 1997 р.

Налівайко Андрій Олександрович, випускник кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова 2009 р., аспірант І. В. Немченко в 2017–2021 рр.

Чепіженко Вадим Віталійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова. Випускник кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова 2015 р., під керівництвом І. В. Немченко писав курсові та дипломні роботи та захистив дисертаційне дослідження у 2021 р.

Лобачова Тетяна Олександрівна, випускниця кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова 2020 р., аспірантка І. В. Немченко в 2021–2022 рр.

Стасюк Ольга Володимирівна, здобувачка 2-ого року PhD програми із Пізнюантичних, середньовічних та ранньомодерних студій в Центральноєвропейському університеті: Відень (Central European University)

Прохорова Алла Юрїївна, випускниця (2005 р.), пошукачка та старша лаборантка кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова у 2011–2014 рр.

Тоцький Павло Микитович, випускник французького відділення факультету романо-германської філології та кафедри нової та новітньої історії історичного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова 1980 р., старший викладач та доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І. І. Мечникова у 1995–2017 рр.

Івченко Ольга Степанівна, кандидат історичних наук, випускниця кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова 2011 р., аспірантка І. В. Немченко в 2011–2015 рр., захистила під її керівництвом дисертацію в 2021 р.

Наукове видання

LIBRA

**ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ЦЕНТРУ АНТИКОЗНАВСТВА ТА
МЕДІЄВІСТИКИ**

Випуск VI

В авторській редакції

Підп. до друку 10.11.2022. Формат 60x84/16.

Ум.-друк. арк. 8,11. Тираж 20 пр.

Зам. № 2510.

Видавець і виготовлювач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво ДК № 4215 від 22.11.2011 р. Україна, 65082, м. Одеса,
вул. Єлісаветинська, 12

Тел.: (048) 723 28 39. E-mail: druk@onu.edu.ua